

STUDII ȘI CERCETĂRI

DE LA CALIGRAFIE LA FILOCALIE

ALEXANDRU SURDU

From Calligraphy to the Philokalia. The author discusses the copying and printing of ecclesiastical texts, as well as the school activities that took place for several centuries in the neighbourhood of St. Nicholas Church located in the Schei district of Braşov. Various old techniques such as tachygraphy and stenography are described in their relationship with the common goal of the Christian civilization – self-accomplishment.

Key words: tachygraphy, calligraphy, stenography, Philokalia, The Holy Scriptures.

A vorbi în zilele noastre, când calculatorul a devenit un instrument cu totul preferențial, după ce a înlocuit mașina de scris, despre caligrafie și despre scriere în genere, ca și despre cărți și chiar despre biblioteci, pare a fi o simplă incursiune în istorie, cu toate că progresele tehnice actuale n-au o vechime mai mare de un secol. Filosoful Constantin Noica apucase în tinerețe tramvaiele cu cai și trăsurile folosite ca taxiuri.

Caligrafia (scrierea frumoasă) nu se poate face fără condei și fără cerneală. Ce-i drept, nici pe vremea lui Noica nu scria oricine frumos, cum n-o mai făcea nici Noica după ce adoptase pixul. Ceea ce nu înseamnă însă că astăzi ar fi pierit admiratorii scrierilor frumoase, ale manuscriselor, ca și ale vechilor tipărituri. Și tot mai des la marile edituri apare în reproducere fotografică o serie de manuscrise, cu sau fără transcrierea lor cu caractere de tipar. Și, firește, cu cât mai vechi manuscrisele, cu atât este și scrierea mai frumoasă. Căci și aceasta, la rândul ei, are o istorie care, la unele populații, se confundă cu istoria însăși, ele născându-se și pierind odată cu scrisul și cu scrierile lor.

Pentru noi creștinii, care ne călăuzim după *Sfânta Scriptură*, înțelegând prin „scriptură” scriere și, respectiv, carte scrisă, mai ales *Noul Testament*, de către evangheliștii inspirați de Duhul Sfânt (*to agion pneuma*), cărțile reprezintă materializarea credinței, pe care nu ne-o putem imagina „trasă pe calculator”. Chiar dacă uneori vedem la emisiuni televizate minunatele scrieri care se păstrează cu sfințenie în bibliotecile mănăstirilor sau icoanele făcătoare de minuni, nu le venerăm și nu ne înclinăm la imaginile lor filmate, cum n-o facem nici la imaginile de pe calculator, amestecate acolo, în „memoria” lui, cu toate gunoaiile civilizației. Și nu este vorba în aceste cazuri de refuzul credincioșilor de a se adapta la noutățile

tehnicii, căci există și posturi de televiziune și de radio specializate în transmiterea slujbelor creștine, mai ales pentru persoanele suferinde care nu se pot deplasa, și acestora le sunt de mare folos, ceea ce nu înseamnă însă că ar trebui să renunțăm la biserică, căci acestea sunt locurile sfinte în care, prin intermediul preoților, ne putem împărtăși, fiecare după puterea credinței sale, din milostenia Mântuitorului, ale cărui învățături sunt scrise acolo în *Sfânta Scriptură*, din care sunt citite cu mare evlavie de către cuvioșii părinți.

Și mai ales noi, creștinii ortodocși români, ar trebui să ne mândrim cu scrierile noastre vechi, care sunt de o mare frumusețe și le întrec pe toate celelalte, cu care se mândresc occidentalii, și le tot republică în condiții tipografice excepționale. Dar nu trebuie să uităm că unele dintre primele scrieri teologice le aparțin străromânilor, cum îi numea părintele Ioan Coman pe daco-românii de la Dunărea de Jos și din Dacia Pontica. Scrierile acestora, dintre secolele al IV-lea și al VII-lea, după legalizarea creștinismului și până la căderea limesului dunărean din perioada năvălirii slavilor, sunt contemporane cu ale Sfinților Părinți ai Bisericii creștine, începând cu Athanasie și Vasile cel Mare și sfârșind cu Ieronim și Augustin, ceea ce înseamnă o lungă istorie a scrisului nostru creștin, de aproape două milenii, de când, pe aceleași meleaguri daco-romane, Sf. Apostol Andrei ne-a adus Lumina Evangheliei.

Pentru a scăpa câteva clipe din ghiarele puternice ale calculatorului, am putea să ne ascundem în Muzeul Primei Școli Românești, care se găsește lângă Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Aici a fost unul dintre centrele cele mai importante ale ortodoxiei din Țara Bârsei, din Ardeal și din toată România. Centrul în care și-a adunat și Mitropolitul Andrei Șaguna cele mai importante forțe duhovnicești și culturale din toată fosta Împărăție daco-romană, cum îi spunea el, din Nordul Mării Negre până în Panonnia și din Carpați până în Peloponez, de unde s-a născut și ideea șaguniștilor brașoveni de a cere canonizarea acestui mare cavaler al ortodoxiei. Aici zac sutele de manuscrise latinești, grecești, slovene și românești ale întregii noastre credințe. În clădirea veche și umedă, în care te cuprinde răceala și în toiul veriului, te tot întrebi: cum de au rezistat atâta amar de vreme scrierile acestea fără să se șteargă sau să se destrame, cu hârtia lor aproape lichefiată cu tot? Au rezistat totuși, închise prin beciuri și zidite prin turlle. O parte dintre ele, firește, multe fiind aruncate pe vremea comuniștilor, alături de alte comori grafice și picturale, pe valea care curge prin spatele zidurilor de cetate.

Ne ascundem aici, în penumbra răcoroasă a istoriei, între manuscrise și cărți, în care trăiește de-o viață părintele profesor Vasile Oltean și se tot străduiește să scoată la lumina tiparului câteva dintre comorile pe care le păzește însoțit de câte un ajutor care îi stă în preajmă, robit, ca și el, de pasiunea pentru scrierea cea veche. Și dacă avem răbdarea necesară, vom observa că aici, filă cu filă, părintele transcrie, desenând literele manuscriselor, de regulă slavonești, reinventând, în felul său, arta dispărută a caligrafiei. Și ne duce cu gândul până la primele începuturi ale scrierii.

La început a fost *scribul* sau *scriptorul*, inspirat, cum se povestește, de Cadmos, zeul scrisului. Oricum, în vremile trecute nu știa să scrie oricine, iar din

istorisiri, și chiar din vechile reprezentări, reiese că scriptorul scria după dictare. Că cineva, stăpânul poate, sau conducătorul, era cel care avea ceva de scris, dar n-o făcea singur, ci apela de obicei la scriptor. Pe vremea domnitorilor munteni scriptorului i se mai zicea și logofăt, acesta fiind un grad boieresc, căci nu oricui îi era dat să cunoască tainele domnitorilor.

Dar încă de pe timpul grecilor antici se știe că personalitățile care dictau, fără să fie întotdeauna și „dictatori”, aveau obiceiul să vorbească repede, iar scriptorul era nevoit să-i urmărească. Specialistul în scrierea rapidă se numea la greci *tahigraf*. Existau însă, chiar de pe vremea aceea, și *stenografi*. *Steno-* înseamnă îngustare, prescurtare. Tahigrafii și stenografii „înregistrau”, ca să zicem așa, vorbirea celui care dicta, după care tahigrama, sau stenograma, trebuia descifrată și completată. Abia textul refăcut al dictării urma să fie rescris de către *caligraf*, adică să fie scris cât mai frumos, pentru a putea fi citit de către cei cărora le era destinat. De data aceasta intervenea de regulă *lectorul*, cititorul sau traducătorul (drago-manul), în caz că textul era într-o limbă străină.

Unele scrieri, sau scripturi, cum le spuneau cei vechi, erau destinate mai multor persoane și, ca atare, trebuia multiplicare. *Copistul* era acela care transcria manuscrisele. El nu mai avea tihna caligrafului și lucra, ca să zicem așa, „la normă”, făcând adesea și multe greșeli. Se cunosc și cazuri, până în zilele noastre, când copiii scriau în limbi pe care nu le cunoșteau. Din aceste motive a fost necesar să apară *corectorul* care să îndrepte greșelile, omisiunile sau adaosurile. Când existau mai multe manuscrise ale aceleiași lucrări, făcute în locuri și perioade diferite, cu variațiuni ale textelor, trebuia să intervină *compilerul*, a cărui misiune era aceea de stabilire a unei singure variante, cu sau fără adaosuri anexe, din celelalte manuscrise. Compilerul trebuia să fie un „specialist” în domeniul de referință al scripturilor respective.

Acesta era momentul în care intervenea *editorul* care, asemenea părintelui din Șcheii Brașovului, refăcea întregul traseu al scripturii, pentru a pregăti forma finală a cărții, pe care urma s-o facă publică, dar nu oricum. Astăzi o încredințează cuiva care s-o scrie pe calculator și s-o tehnoredacteze dar, dacă scrierea are caractere neobișnuite, atunci trebuie scanată, imprimată și multiplicată așa.

În trecut situația era alta, chiar în cazul tipăriturilor pe care le făcea, tot în Șcheii Brașovului, Diaconul Coresi. S-a păstrat tiparnița lui, lampa și sfeșnicele la care lucra cu ajutoarele sale la cioplitul fiecărei litere.

Înainte de apariția tiparniței, toată treaba o făceau copiii-caligrafi, după ce coala mare de hârtie era îndoită și legată în formă de carte. Numai că, de data aceasta, odată stabilită textura, editarea nu se rezuma la transcriere, caligraful fiind și acela care stabilea caracterele literelor, care trebuia să fie cvasi identice oriunde apăreau, ceea ce lăsa impresia că erau tipărite, atât cele majuscule, cât și cele de rând.

Aici intervine ceva cu totul deosebit, mai ales în legătură cu manuscrisele din secolele al XV-lea și al XVI-lea, care au fost editate pe teritoriul de astăzi al României. Apar acum adevărate școli de caligrafi, conduse de pictori miniaturişti care concepeau ilustrația cărților, fiind urmași de ajutoarele lor. Se vorbește despre ateliere, numite scriptorii (de la scriptorie), în care lucrau meșterii caligrafi și

ucenicii lor. De ce ateliere? Datorită faptului că aici se făceau machetele paginilor de titlu, se făceau picturile ilustrative, decorațiunile paginale, se preparau și se amestecau pigmenți, era tratată hârtia sau pergamentul, erau făcute copertile, scoarțele acestora și modele pentru ferecăturile lor, care erau realizate în atelierele argintarilor.

Cartea, în forma sa finală, reprezenta o comoară. Copertile ferecate în argint și argint aurit au încrustate scene evanghelice. Frontispiciul fiecărui capitol are un model pictural geometric cu numeroase ornamente colorate, în care predomină roșul, auriul, albastrul sau verdele. Titlul cu majuscule este auriu sau roșu. Litera inițială este mărită, stilizată și înflorată, de regulă în culori asortate frontispiciului. Sunt utilizate și cerneluri de diferite culori: aurie și roșie pentru titluri, litere inițiale, unele cuvinte cu nume de sfinți, semne de punctuație. Textul obișnuit este scris cu cerneală neagră care alternează uneori cu alte culori: cărămiziu, albastru, argintiu și verde. Ilustrațiile la scene biblice sunt colorate, fără stridență, urmărindu-se adesea o nuanță de fond maronie sau cenușie, care poartă acum, firește, amprenta timpului.

Acestea erau cărți de cult, utilizate la slujbe în marile mănăstiri, dar și obiecte de preț ale domnitorilor sau ale boierilor. Numai că toate erau scrise în limbile de cult sau diplomatice ale vremurilor: în latină, în slavonă sau în greacă, pe care nu le mai vorbea nimeni.

Chiar dacă scriitorul, cum s-a spus, nu cunoștea limba în care scria, de fapt *transcria* cărțile de cult, mai ales cele slavone, preotul care le citea trebuia să le înțeleagă și să le poată traduce credincioșilor vorbitori de limbă română. Acesta a fost motivul pentru care, pe lângă sfintele biserici, au apărut și școlile, la care predau celebrii dascăli, adică cei care citeau și cântau, alături de preoți, din cărțile de cult. Prima astfel de școală, atestată pe teritoriul de astăzi al României, a fost în Șcheii Brașovului, lângă Biserica Sf. Nicolae. Tot răul spre bine, s-ar putea spune. Căci dacă n-ar fi fost limbile acelea necunoscute de cult, n-ar mai fi fost necesare nici școlile în care să fie învățate.

Dar ceea ce este și mai important, la școlile de pe lângă biserici se învăța și limba română, respectiv scrierea și citirea. Sunt multe documente care atestă acest lucru. Cel mai cunoscut pentru noi este manuscrisul care conține *Legenda Duminicii din Codicele de la Ieud*. Legenda a fost transcrisă pe o hârtie fabricată în Polonia între anii 1622-1633, dar originalul transcris are data 6900, adică 1391. Oricare ar fi vechimea lui, aici este relatată în limba slavonă o legendă tradusă și în românește, dar nu oricum, ci fiecare propoziție, cuvânt cu cuvânt, scrise una sub alta, întâi textul slavon și sub el textul românesc, cu litere vechi chirilice necursive. Cine nu vrea să învețe slavonește citește numai textul românesc și se bucură de frumusețea legendei.

Pe scurt, se spune că undeva, în fața unei biserici, ar fi căzut din cer o piatră. Nu era prea mare, dar era atât de grea că nimeni nu reușea s-o mute din drum. Și atunci au chemat preoții să facă slujbe, să vadă ce se întâmplă. Și n-au reușit s-o urnească până când n-a venit Patriarhul. Numai după ce a ținut el slujba, piatra s-a deschis și din ea au ieșit niște scripturi, în care se spunea că cine au avut puterea și

credința de a desface această piatră, să știe că este un semn de la Bunul Dumnezeu, ca să cinstească de acum înainte, ziua Sfintei Dumineci. Și în fiecare duminică să iasă, cu mic și mare, cu tineri și bătrâni, în strai de sărbătoare, să meargă la biserică, să audă Sfânta Slujbă și să asculte clopotele, care sunt glasul de chemare al lui Dumnezeu pe Pământ.

Preoții le-au citit, de bună seamă în limba română, marmațienilor din Maramureș legenda Sfintei Dumineci, căci de atunci și până în zilele noastre, în fiecare duminică îi vezi pe ulițele satelor, îmbrăcați în straiile lor frumoase, mergând în pâlcuri spre bisericile lor cu turnuri înalte până la cer, în bătaia clopotelor, prin care îi cheamă pe îngerii Domnului să coboare la ei și să le asculte rugăciunile.

Cu timpul, au fost traduse în românește toate cărțile de cult și, în cele din urmă, *Sfânta Scriptură* dar nu din slavonește, cum ne-am fi așteptat, ci din grecește, căci timpurile se schimbaseră. După 1610 are loc un exod de greci către Țările Românești, și nu este vorba numai de fanarioții negustori și politicieni care câștigaseră încrederea turcilor, ci și de ultimii cărturari ai grecilor care-și găseau aici refugiul. Așa se face că, la Iași și la București, au fost înființate două Academii grecești, la care predau în greacă și latină, printre alții, și discipolii ultimului mare comentator grec al filosofiei lui Aristotel, Teophil Coridaleu. În aceste condiții traducerile textelor biblice în limba română au fost făcute cu mare acribie de către cărturarii vremii, cu redarea cât mai exactă a sensurilor și cu exprimarea lor cât mai elevată. Așa s-au făcut și așa au rămas până astăzi, adevărate comori ale culturii noastre. Traducerile acestea, datorită importanței lor și a eforturilor considerabile prin care s-au realizat, poartă numele, rămase în istoria scrierilor bisericești, a celor care au făcut cu puțință apariția lor: *Biblia lui Șerban* (Cantacuzino), *Biblia lui Șaguna*, *Biblia lui Anania*.

Cei care au tradus și diortosit (au îndreptat și au lămurit traducerile) și-au pus întreaga viață în slujba acestor îndeletniciri, fiind ei înșiși, ca și traducătorii *Vechiului Testament* și scriitorii *Noului Testament*, călăuziți de Duhul Sfânt (*to agion pneuma*) care este și Duhul Adevărului și Duhul Frumuseții.

Călăuzindu-se după vechile traduceri ale *Bibliei*, Constantin Noica zicea, pe bună dreptate că redarea primului verset din Prologul *Evangeliei după Ioan*, *en arche en ho logos*, prin: „La început a fost cuvântul”, cum se face în traducerile moderne, nu este nici pe departe atât de corectă și atât de frumoasă ca în primele traduceri, în care este utilizat *întru* în loc de „în”, *rostire* în loc de „cuvânt”, și „era” în loc de „a fost”: „Întru început era rostirea”, la care putem adăuga, după contextul evanghelic, în care Divinitatea este și începutul și sfârșitul, Alpha și Omega, că românii dispun de un termen potrivit, la fel de vechi, *obârșie*, care înseamnă și început și sfârșit: „Întru obârșie era rostirea”. Se obține astfel cea mai bună și cea mai frumoasă traducere a versetului evanghelic din toată limbile moderne. O traducere făcută în conformitate cu „duhul limbii române”.

Faptul că în zilele noastre au apărut tot felul de nechemați care își permit să facă te miri ce corecturi și comentarii la textele biblice și chiar la rugăciunile tradiționale este un semn că și la noi, ca și în toată Europa, cum a spus-o și Karl

Marx la începutul celebrului *Manifest al Partidului Comunist: Ein Gespenst geht um in Europa* (O stafie umblă prin Europa), a pătruns duhul răului, *to pneuma poneron*, care a coincis cu începutul scrierilor urâte despre viața lui Iisus Hristos. Pe scurt, s-au găsit și se mai găsesc încă savanți sau nu care consideră că evangheliștii au greșit și că viața lui Hristos trebuie rescrisă. De curând a fost tradusă și publicată și la noi cartea lui Ernst Renan, din care reiese că Iisus Hristos ar fi fost un om obișnuit care dădea sfaturi de cumpătare, dar, nerespectând tradițiile vremii, a sfârșit prin a fi pedepsit cu moartea. Editorii, din motive comerciale, i-au pus ca supratitlu *Mântuitorul*, adică tocmai ceea ce s-a străduit Renan să infirme că ar fi fost Iisus Hristos.

Este interesant faptul că majoritatea autorilor de cărți urâte despre viața lui Hristos au fost, într-un fel sau altul, continuatori ai filosofiei lui Hegel, ceea ce pare curios la prima vedere, căci acesta nu s-a considerat niciodată ateu. Ce-i drept, a fost și el un fel de adept, cel puțin în tinerețe, al lui Immanuel Kant, care scrisese despre *Religie numai în limitele rațiunii*, respectiv cu infirmarea minunilor inexplicabile rațional. S-a descoperit însă și o lucrare a lui Hegel despre viața lui Iisus Hristos care nu diferă de celelalte decât prin dimensiunile mai reduse.

A fi creștin înseamnă, după scrierile neotestamentare, a crede în: (1) Bunavestirea pe care i-o aduce Fecioarei Maria Îngerul Domnului; (2) Nașterea lui Iisus Hristos cu fenomenele cosmice și telurice care au însoțit-o; (3) Viața Mântuitorului cu toate minunile și învățăturile sale până în clipa morții pe cruce; (4) Învierea și (5) Înălțarea la Cer. Toate scrierile din care lipsesc aceste credințe, sau cel puțin una dintre ele, sunt necreștine și, în măsura în care sunt combătute, din diferite motive, credințele creștine sau creștinii care le susțin, scrierile sunt și anticreștine, căci duhul răului se confundă adesea cu duhul anticristului (*to pneuma tou antichristou*).

Ce-i drept, a nu fi creștin nu înseamnă a fi ateu, ci poți fi de orice altă credință, dar nici a fi ateu nu înseamnă a fi anticreștin, dar în Europa, cea bântuită de „fantoma” răului era vorba de creștinism sau anticreștinism. În ciuda măreției speculative a Spiritului Absolut, despre care vorbea Hegel, acesta nu este Duhul Sfânt (*Spiritus Sanctus*) și, ca atare, nu este nici Duhul Adevărului (*to pneuma tes aletheias*). Din această cauză, atât Hegel, cât și urmașii acestuia au alunecat, cu voia sau fără voia lor, spre anticreștinism, iar scrierile lor pe această temă sunt urâte și au fost scrise cu ură. Ele au stat la baza concepțiilor comuniste, revoluționare, de zdrobire a orânduirilor bazate pe creștinism, au condus la martirizarea miilor de preoți creștini, cu mult mai rău decât pe vremea persecuțiilor romane și păgâne de la începutul creștinismului. Oamenii aceștia au gândit, au scris și s-au comportat fără frica de Dumnezeu. O parte dintre ei și-au primit deja pedepsele cuvenite, dar spiritul răului tot mai bântuie. Se aud tot mai des și mai puternic glasurile profeților mincinoși, ai falșilor învățători care se ridică împotriva cărților noastre sfinte, fără sfială și fără frica pedepsei divine. Îi recunoaștem după urmele murdare pe care le lasă pe oriunde trec și după scrierile lor urâte.

Începutul înțelepciunii este frica de Dumnezeu (*arche sophias phobos theou*). Căci Dumnezeu este Unul, Totul, Infinitul, Eternitatea și Absolutul, El este Supersistența, este Începutul și Sfârșitul. Creștinismul este credința noastră în Iisus

Hristos Fiul lui Dumnezeu, care este Calea, Viața și Adevărul (*he hodos, he zoe, he aletheia*). Creștinismul la început se numea „Calea” (*he hodos*), drumul către Împărăția lui Dumnezeu, pe care a purces Fiul Acestuia, Cel provenit dintru Sine și care s-a întors la Sine. Căci tot El ne-o spune: „Mărturia Mea este adevărată, căci Eu știu de unde am venit și unde mă duc (*quia scio unde veni et quo vado*).

Nu este ușor să mergi pe urmele lui Dumnezeu, deoarece tu, oricine ai fi, n-ai fost prevestit de Îngerul Domnului, nu te-ai născut sub privegherea Duhului Sfânt și nu vei avea niciodată puterea Acestuia, dar credința în Iisus Hristos, chiar dacă n-ai avut-o, o poți dobândi pe calea nesfârșitelor nevoințe ale desăvârșirii. Calea pe care au purces Sfinții Părinți ai Bisericii, sihaștrii, monahii și preoții dreptei noastre credințe, Calea despre care aceștia ne-au lăsat cele mai frumoase scrieri. Scrierile despre îndumnezeire (*teosis*), despre încercările apropierii de Dumnezeu prin puterea neîntreruptă a rugăciunii către Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu.

De scrierile acestea trebuie să ne apropiem cu mâinile curate, cu suflete cinstite și cu gânduri bune. Și, întrucât ele au fost scrise sub inspirația Duhului Sfânt, care este și Duhul Adevărului, dar și Duhul Frumuseții (*to pneuma tou kalou*) ar trebui să ne cuprindem și de dragostea pentru Frumusețe, căci aceasta înseamnă *Filocalia*, numele sub care sunt cunoscute aceste scrieri: *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii*.

Și, într-adevăr, ce ar putea să fie mai frumos decât apropierea de Dumnezeu? Și ce carte să fie mai frumoasă decât aceasta? Cartea noastră de suflet și pentru suflet, cartea iubirii de frumos și de înțelepciune, cartea dragostei și a fricii de Dumnezeu. Dragostea și frica sunt componente ale *catharsis*-ului, ale purificării și ale unor trăiri apropiate de cele divine. Depinde de noi dacă vrem sau nu să luăm cunoștință de ele, dacă vrem sau nu să urmăm și noi Calea sfintelor nevoințe ale desăvârșirii.

Una dintre primele învățături ale *Filocaliei* este aceea că nimeni nu poate, de unul singur, fără ajutorul lui Iisus Hristos și al Duhului Sfânt și fără să cunoască Scrierile Sfinte, să se apropie de Bunul Dumnezeu. Că pentru a porni pe Calea cea Dreaptă are nevoie de o călăuză și de o pregătire îndelungată, prin care să se lepede de toate păcatele și de toate ispitele. Numai în felul acesta se poate retrage în singurătate, fără să regrete lumea în care a trăit. Ani de zile, apoi, trebuie să se obișnuiască cu viața în rugăciune și pentru rugăciune. Cu „rugăciunea inimii”, adresată lui Iisus Hristos pentru iertarea păcatelor, cu numeroasele renunțări la deprinderile lumești, la trebuințele trupului și la năzuințele cugetului. În felul acesta se poate realiza starea de concentrare, de contemplație a obiectelor și a persoanelor divine, pentru ca, în cele din urmă, dacă i-a fost dat să facă parte dintre cei aleși, să aibă revelația apropierii de Dumnezeu prin obținerea Harului Divin.

Spre deosebire de meditația transcendentă a orientalilor, cum observase și Părintele Stăniloae, traducătorul și editorul român al *Filocaliei*, isihasmul ortodox nu este un exercițiu fizic, un experiment și prin antrenamente, asemănătoare cu cele sportive, pentru obținerea unor performanțe, eventual spectaculare, cum le realizează fahirii. Isihasmul presupune o meditație transcendentă, căci Divinitatea creștină este *dincolo* de noi, în Împărăția lui Dumnezeu, unde nu pătrunde nimeni

fără ajutorul lui Iisus Hristos. În plus, asemenea Mântuitorului, nimeni care nu se gândește la semenii săi și nu se jertfește, la rândul său, pentru mântuirea acestora nu poate să ajungă în preajma lui Dumnezeu.

Nenumărate și pline de învățăminte sunt scrierile despre nevoițele isihasmului, despre eforturile și mai ales despre numeroasele *pietre de poticnire* care te întâmpină aproape la fiecare pas, piedicile tot mai grele care te opresc și de care nu poți să treci decât prin rugăciune, prin întărirea credinței și mai ales prin ajutorul divin de care nu se poate bucura oricine.

Faptul că majoritatea sihaștrilor nu ajung la Harul Divin, cum nu ajung, decât rar, nici monahii și preoții, nu-i împiedică să slujească cu credință în numele învățăturilor creștine. Sihastrul Laurențiu Stâlpnicul, pe care l-am cunoscut la Muntele Athos, și care spunea mereu în gând rugăciunea inimii, când l-am întrebat dacă speră să obțină Harul Divin, mi-a răspuns că el se roagă pentru iertarea păcatelor, pentru călugării athoniți și pentru toți creștinii ortodocși și speră ca Bunul Dumnezeu să-l ia cât mai repede din această lume.

Poate că cea mai frumoasă învățătură din *Filocalia sfintelor năzuințe ale desăvârșirii* este aceea că cine îl iubește cu adevărat pe Dumnezeu nu-I cere și lui Dumnezeu să-l iubească pe el.